

5. Елешов Р.Е., Бекмағанбетов А.Е. Агрохимиялық химия (оқулық) – Алматы: Қайнар, 1989. – 160 б.

6. Рахимғалиева С. Ж., Альбекова С. Е., Асарматов Э.Т. Агрохимическая характеристика темно-каштановых почв Западно-Казахстанской области // Ғылым және білім. – 2011. – №1 (22). – 7с

РЕЗЮМЕ

Изучение свойств каштановых почв является одним из важных направлений сохранения содержания гумуса и плодородия почв Западно-Казахстанской области. Недостаток питательных веществ в почве приводит к ограниченному развитию и продуктивности сельскохозяйственных культур. Было установлено, что свойства почвы, плодородие и направление процессов почвообразования варьируются в зависимости от продолжительного сельскохозяйственного использования и факторов окружающей среды. В связи с этим на темно-каштановых почвах в районе исследования отмечалось низкое (2,5%) содержание гумуса. По обеспеченности валовым (общим) азотом почвы имеют среднюю степень, повышенную обеспеченность подвижных соединений калия, и среднюю обеспеченность фосфора. Поэтому использование необходимых минеральных удобрений одновременно меняет агрохимические и биологические показатели. Значительно влияет на плодородие почвы, увеличивает доступность питательных веществ для растений.

RESUME

Studying the properties of chestnut soils is one of the important directions of preserving the humus content and soil fertility of the West Kazakhstan region. Lack of nutrients in the soil leads to limited development and productivity of crops. It was found that soil properties, fertility, and the direction of soil formation processes vary depending on long-term agricultural use and environmental factors. In this regard, low humus content (2.5%) was observed on dark chestnut soils in the study area. In terms of gross (total) nitrogen availability, soils have an average degree, an increased availability of mobile potassium compounds, and an average availability of phosphorus. Therefore, the use of the necessary mineral fertilizers simultaneously changes the agrochemical and biological parameters. Significantly affects soil fertility, increases the availability of nutrients for plants.

ӘОЖ 711.142:630*91(574.1)

Мусаева Б.М., магистр

«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ, Орал қ., Қазақстан Республикасы

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ЖЕРЛЕРІН САНАТТАР ЖӘНЕ АЛҚАПТАР БОЙЫНША ТАЛДАУ

Аннотация

Батыс Қазақстан облысы Қазақстан Республикасының қиыр солтүстік-батысында орналасқан. Орал тауынан бастау алатын Орал (Жайық) өзенінің 1200 км. жуық төменгі (біркатары ортанғы) ағысында орналасуынан, осыншама өзен арнасының облыс территориясын солтүстік-шығыстан оңтүстікке қарай екі бөлікке бөліп өтіп, Каспий теңізіне құюы нәтижесінде өлкенің климаттық құбылысына, топырағына, өсімдіктері мен жануарларына белгілі әсері болып келеді.

Батыс Қазақстан облысының территориясы 151,3 мың км² құрайды, солтүстіктен оңтүстікке қарай ұзындығы – 425 км, шығыстан батысқа қарай – 585 км тең.

Мақалада Батыс Қазақстан облысының жерлеріне сандық және сапалық талдау жасалынады. Талдаулар танаптар және санаттар бойынша жүзеге асырылып, кестелер мен динамикалар түрінде бейнеленеді. Соңғы жылдары барлық облыстар бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер босалқы жерлерді игеру есебінен ұлғаюда, ағымдағы жылы олардың жалпы ауданы республика бойынша 1,3 млн гектарға ұлғайды. Ақтөбе, Атырау, Шығыс Қазақстан Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Қызылорда, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ұлғаюы байқалды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер құрамында ауыл шаруашылығы алқаптары 96,7 % құрайды, оның ішінде егістік – 24,1 %, көп жылдық екпелер – 0,1 %, тыңайған жерлер – 1,8 %, шабындықтар – 2,1 %, жайылым – 68,7 % құрайды.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер құрамындағы егістіктің негізгі алаңы астықты өңірлерде – Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында орналасқан. Ал ең ірі жайылым алқаптары шөлді және жартылай шөлейтті аймақтарда, атап айтқанда, Қарағанды, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Алматы, Батыс Қазақстан аймақтарында орналасқан.

Есептік деректер көзі бойынша тыңайған жерлердің ең үлкен ауданы Батыс Қазақстан облысында, Павлодар, Ақмола, Ақтөбе облыстарында есептелген.

Шабындықтардың 50 пайыздан астамы төрт облыстарда Шығыс Қазақстанда, Батыс Қазақстанда, Қарағандыда, Алматыда орналасқан.

Түйін сөздер: танап, санат, жайылым, шабындық, егістік, жер қоры, алқаптар, ауыл шаруашылығы, тыңайған жерлер.

Кіріспе. Қазақ елі – кең байтақ. Ата-бабамыз ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп қалдырған, батыстан шығысқа созылып жатқан ұлан ғайыр жеріміз қазіргі кезде Қазақстан Республикасының бірыңғай жер қоры болып табылады. Қазақстан Республикасының жер қоры дегеніміз – мемлекет меншігіндегі, оның аумағын түгел қамтитын жер шарының құрылықтағы бір бөлігін айтамыз. Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 1 тарауының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының жер қоры нысаналы мақсатына сәйкес мынадай санаттарға бөлінеді:

1. ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер.
2. елді мекендердің (қалалардың, ауылдың елді мекендердің) жері.
3. өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс жері және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатына арналмаған жер.
4. ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру мақсатындағы және тарихи мәдени мақсаттағы жер.
5. орман қорының жері.
6. су қорының жері.
7. босалқы жер

ҚР барлық жерлері еліміздің бірінғай мемлекеттік жер қорын құрайды. Республика жер қоры 272,49 млн. га құрайды. 2019 жылғы дереккөздерге сүйенсек, жер қорының көп бөлігін ауыл шаруашылығы жерлері алып жатыр. Бұндай ауыл шаруашылық алқаптарының жоғары үлестік салмағы халық шаруашылығында, бірінші кезекте ауыл шаруашылық айналымына жерлерді жұмсауының жақсы факторы ретінде бағаланады. Бірақта, бұл факторды төмендететін мәндер де аз емес. Бұған жатады: өнім беретін алқаптардың үлес салмағының төмендігі, бәрінен бұрын- жыртылған жер- шамамен 26,6 млн. га суаратын жерлер (18,0% ауыл шаруашылық алқаптары ауданынан), соның ішінде шамамен 2 млн.га суарылатын жерлер (шамамен 7% егістің ауданынан), көп жылдық жеміс жидек екпе көшеттері барлығы 0,14 млн. га (0,01%), тыңайма 6 млн. га (2,67%) шабындық 5,05 млн. га (2,27%) ал жайылымдар 184,75 млн. га (8,95%). Сондай-ақ табиғи мал азығы алқаптарының айтарлықтай аудандары әр түрлі мал шаруашылығы салаларын дамытуға бағыттылған мүмкіндіктерді ескеруге негіз береді. Республиканың оңтүстік бөлігінде егіншілік тек суару жағдаймен мүмкін, құрғақ далалы ауданда суарылмайтын егіншілік (тәлмі). Бірақ, ол топырақта ылғалды жинау және сақтау бойынша күрделі кешенді шараларды талап етеді. Батыс және оңтүстік-батыс аудандарда көптеген аудандар су көздерінің жоқтығынан аридті төмен өнімді жайылымдар ретінде пайдаланады.

Қоғамдық өндірісте жердің ролі мен міндет атқару мәні мағынасы бірдей емес. Қайта өңдейтін өнеркәсіпте ол тек кеңістік базис ретінде қызмет етеді, қазып өндіретін өнеркәсіпте ол табиғи қойма ретінде. Одан жер қойнауынан қоғамға қажетті минералды – шикі зат ресурстарын алады. Ал ауыл шаруашылықта маңызды өндіріс күші құралы ретінде, олсыз тамақ және жеңіл өнеркәсіп шикізат пен тұрғын үшін азық түлік өндірістің процестің мәні жоқ [1]. Ендігі кезекте Батыс Қазақстан облысы жерлерінің танаптар және санаттар бойынша өзгеруін талдап өтейік (1 кесте).

I кесте - Батыс Қазақстан облысы бойынша жалпы жер көлемі және жерлердің бөлінуі

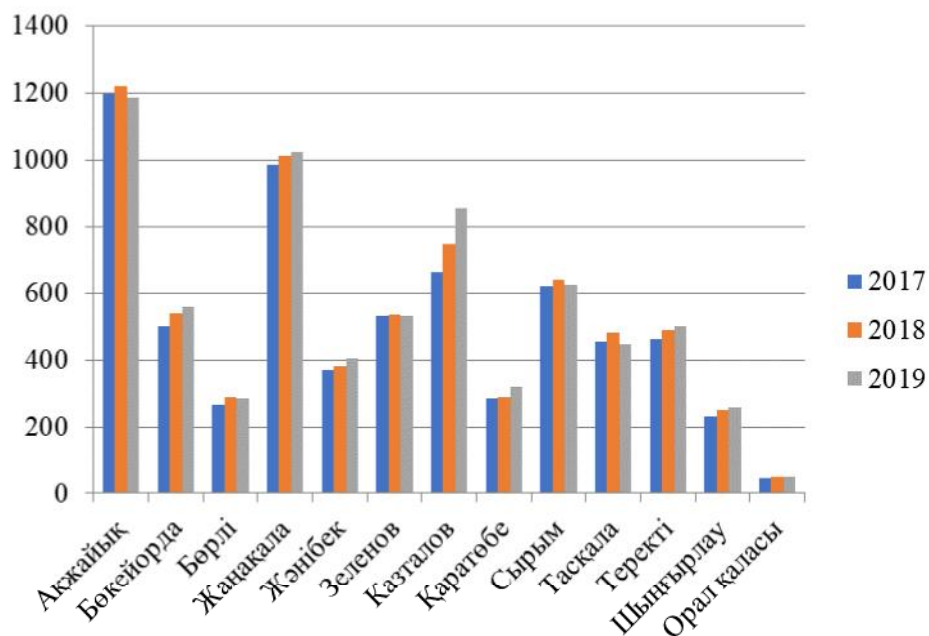
	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
Жалпы жер көлемі	15133,9	15133,9	15133,9
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	6607	6907,3	7039,9
<i>Оның ішінде</i>			
Шаруа (фермер) қожалықтарының	5748,2	6026,8	6122,6
Мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жері	773,5	795,3	832,1
Мемлекеттік заңды тұлғалардың жері	79,7	79,6	79,6
Азаматтардың бағбандық және саяжай құрылысы үшін арналған жерлері	5,6	5,6	5,6
Елді мекен жерлері	2323,6	2323,3	2323,3
Өнеркәсіп, көлік, ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жерлер	40,1	40,2	41,5
Орман қоры жерлері	216,9	216,9	216,9
Су қорының	76	76	81,5
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлері	12,4	12,4	12,4
Босалқы жер қоры	4394,2	4094,1	3954,7

Батыс Қазақстан облысы бойынша 2017, 2018, 2019 жылдар аралығындағы жалпы жер көлемі және жерлердің бөлінуі бойынша қарастыратын болсақ, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 2017 жылға қарағанда 432,9 мың га-ға ұлғайған, осының ішінде шаруа қожалықтарының жерлері 2017 жылға қарағанда 374,4 мың га-ға өскен. Бұл жақсы көрсеткіш, Батыс Қазақстан облысы бойынша ауыл шаруашылығының дамып келе жатқандығын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді БҚО-ның аудандары бойынша 2017-2019 жылдар аралығында салыстырмалы талдау жасай келе келесідей қорытындыға келеміз: Бөкейорда, Жаңақала, Жәнібек, Казталов, Қаратөбе, Теректі, Шыңғырлау аудандары бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің ауданы едәуір өскендігі байқалады (2 кесте).

2 кесте – БҚО аудандары бойынша ауыл шаруашылығы жерлерін 2017-2019 жылдар аралығында салыстырмалы талдау

№ п.п.	Аудан атаулары	Барлығы, мың га		
		2017	2018	2019
1	Ақжайық	1198,2	1218,4	1185,8
2	Бөкейорда	500,3	537,4	559,7
3	Бөрлі	266,3	286,8	285,4
4	Жаңақала	985,7	1013,4	1025
5	Жәнібек	368,8	380,5	403,6
6	Зеленов	529,6	535,0	530,5
7	Казталов	661,3	745,1	855,3
8	Қаратөбе	284,4	286,9	318,1
9	Сырым	620,2	639,0	622,6
10	Тасқала	452,3	479,6	447,3
11	Теректі	461,5	487,7	502
12	Шыңғырлау	231,1	249,1	256,2
13	Орал қаласы	47,3	48,4	48,4
	Барлығы:	6607	6907,3	7039,9

1 сурет – Аудандар бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің таралуы

Дереккөздердің талдауы бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің 2017-2019 жылдар аралығында ең көп мөлшері Ақжайық, Жаңақала, Қазталов аудандарында таралған (1 сурет). Бұл аудандарда көбінесе жайылым, шабындық жерлері кеңінен таралған, мал шаруашылығымен айналысуға қолайлы болып келеді [2].

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер құрамындағы егістіктің негізгі алаңы астықты өңірлерде – Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында орналасқан. Ал ең ірі жайылым алқаптары шөлді және жартылай шөлейтті аймақтарда, атап айтқанда, Қарағанды, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Алматы, Батыс Қазақстан аймақтарында орналасқан.

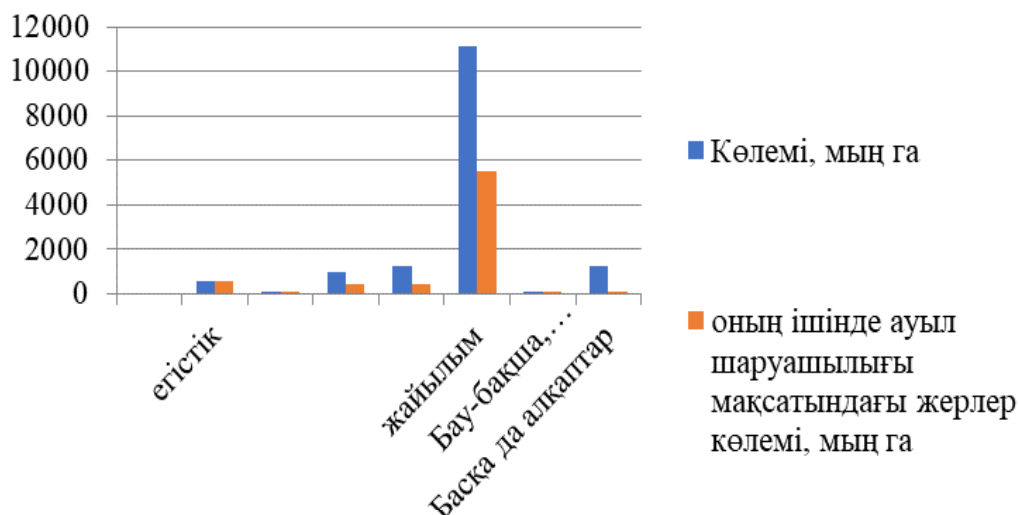
Есептік деректер көзі бойынша тыңайған жерлердің ең үлкен ауданы Батыс Қазақстан облысында, Павлодар, Ақмола, Ақтөбе облыстарында есептелген.

Шабындықтардың 50 пайыздан астамы төрт облыстарда Шығыс Қазақстанда, Батыс Қазақстанда, Қарағандыда, Алматыда орналасқан.

Батыс Қазақстан облысы жерлерінің алқаптар бойынша бөлінуі 3 кестеде көрсетілген.

3 кесте – Батыс Қазақстан облысы бойынша жер қорының алқаптар бойынша бөлінуі

Алқап түрі	Көлемі, мың га	Оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы	
		Көлемі, мың га	%
Жалпы көлемі	15133,9	7039,9	46,5
Соның ішінде: ауыл шаруашылығы алқаптары	13900,6	6984,9	50,2
оның ішінде: егістік	542	541,8	99,9
көпжылдық екпелер	2,7	2	74,1
тыңайған жер	1006,7	462,4	45,9
шабындық	1245,1	450	36,1
жайылым	11100,3	5527,2	49,8
Бау-бақша, қызметтік жер телімдері	3,8	1,5	39,5
Басқа да алқаптар	1233,3	55	4,5

2 сурет – Жерлердің алқаптар бойынша бөлінуі

БҚО-ның жер қорының алқаптар бойынша бөлінуіне талдау жасар болсақ, облыс бойынша ауыл шаруашылығы алқаптарының көп бөлігін жайылым алып жатыр. Жайылымның ауыл шаруашылығы мақсатында қолданылатын көлемі 50 пайыз ғана (2 сурет).

Қорытынды. Қорыта келе айтар болсақ, жалпы Батыс Қазақстан облысының жерлерін санаттар бойынша талдау барысында ауыл шаруашылығы жерлерінің басым екендігі байқалды. Ол 7039,9 мың га құрайды. Соның ішінде шаруа қожалықтарының жерлері көп мөлшерде. Шаруа қожалықтары көбіне мал шаруашылығымен айналысады, себебі облыс жерлерін танаптар бойынша талдау жүргізгенде жайылым жерлерінің басым екендігі байқалды. Жайылым 11100 мың га алып жатыр. Батыс Қазақстан облысы санаттар және танаптар бойынша талдау барысында облыс мал шаруашылығымен айналысуға бейімделгені анықталды, бұл ең алдымен облыстың табиғи-аймақтық орналасуына және ауыл шаруашылық жерлерінің көлеміне байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Утегалиева Н.Х., Тасанова Ж.Б. Жерге орналастыру және кадастр негіздері: оқу құралы. – Алматы: Альманахъ, 2019. – 108 б.
2. Батыс Қазақстан облысы жерлерінің сипаттамасы // БҚО жер қатынастары басқармасы. - [Электронды ресурс]. - Қатынасу режимі: <http://www.gov.kz/memleket/entities/bko-zher?lang=kk>

РЕЗЮМЕ

Западно-Казахстанская область расположена на дальнем северо-западе Республики Казахстан. 1200 км. реки Урал (Урал), начиная с горы Урал. из-за расположения близкого Нижнего (ряд средних) течения, столько речных каналов делят территорию области на две части с северо-востока на юг и в результате перелива в Каспийское море явилось известное влияние на климатические явления, почву, растения и животные региона.

Территория Западно – Казахстанской области составляет 151,3 тыс. км², протяженность с севера на юг – 425 км, с востока на Запад-585 км.

В статье проводится количественный и качественный анализ земель Западно-Казахстанской области. Анализ осуществляется по станциям и категориям, отображается в виде таблиц и динамик. За последние годы земли сельскохозяйственного назначения по всем областям увеличиваются за счет освоения земель запаса, в текущем году их общая площадь по республике увеличилась на 1,3 млн. га. В Актюбинской, Атырауской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Кызылординской, Павлодарской,

Северо-Казахстанской областях наблюдается увеличение земель сельскохозяйственного назначения.

В составе земель сельскохозяйственного назначения сельскохозяйственные угодья составляют 96,7 %, в том числе пашни – 24,1%, многолетние насаждения – 0,1%, залежь – 1,8%, сенокосы – 2,1%, пастбища – 68,7%.

Основная площадь посевов в составе земель сельскохозяйственного назначения расположена в зерновом регионе – Костанайской, Акмолинской, Северо-Казахстанской областях. Наиболее крупные пастбищные угодья расположены в пустынных и полупустынных зонах, в частности в Карагандинской, Актюбинской, Восточно-Казахстанской, Алматинской, Западно-Казахстанской областях.

По расчетным данным наибольшая площадь залежных земель рассчитана в Западно-Казахстанской, Павлодарской, Акмолинской, Актюбинской областях.

Более 50% сенокосов расположены в четырех областях в Восточном Казахстане, Западном Казахстане, Караганде, Алматы.

RESUME

West Kazakhstan region is located in the far North-West of the Republic of Kazakhstan. 1200 km of the Ural river (Ural), starting from the Ural mountain. due to the location of a close Lower (a number of medium) current, so many river channels divide the territory of the region into two parts from the northeast to the South and as a result of overflow into the Caspian sea, there was a known impact on climate phenomena, soil, plants and animals of the region.

The territory of the West Kazakhstan region is 151.3 thousand km², the length from North to South – 425 km, from East to West-585 km.

The article provides a quantitative and qualitative analysis of the lands of the West Kazakhstan region. The analysis is performed by stations and categories, displayed as tables and dynamics. In recent years, agricultural land in all regions has increased due to the development of reserve land, this year their total area in the Republic has increased by 1.3 million hectares. in Aktobe, Atyrau, East Kazakhstan, Zhambyl, West Kazakhstan, Karaganda, Kyzylorda, Pavlodar, North Kazakhstan regions, there is an increase in agricultural land.

As a part of agricultural land, 96.7% is agricultural land, including arable land – 24.1%, perennial plantations-0.1%, fallow land-1.8%, hayfields-2.1%, pastures-68.7%.

The main area of crops as part of agricultural land is located in the grain region-Kostanay, Akmola, North Kazakhstan regions. The largest pasture lands are located in desert and semi-desert zones, in particular in Karaganda, Aktobe, East Kazakhstan, Almaty, and West Kazakhstan regions.

According to the calculated data, the largest area of fallow land is calculated in West Kazakhstan, Pavlodar, Akmola, and Aktobe regions.

More than 50% of hayfields are located in four regions in East Kazakhstan, West Kazakhstan, Karaganda, and Almaty.